

94972414-0	08/08/2025	הארץ - תרבות וספרות	עמוד 2	1	25.05x27.04
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

יוחזר המנדט הבריטי :

יוחזר המנדט הבריטי

עורך היילברונר

שבנים, שכונות, שכונותיות: החיים העירוניים בפלשתינה-א"י המנדטורית, מאת אליה אתקין, הוצאת מאגנט, 2025, 417 עמודים
פינה בשדה נבר: קהילה בריטית בתקופת המנדט, מאת חגית קריק, הוצאת מאגנט, 2025, 399 עמודים

ש ש ספרים שהשפעתם חורגת מעבר לתקופה שבה פורסמו. "ימי הכלניות" של תום שגב, שפורסם ערב האינתיפאדה השנייה ועסק בחיי היום-יום ובפוליטיקה ובתרבות ששררו בארץ בת-קופת המנדט הבריטי, הוא דוגמה לספר כזה. נכון שגם קודם לכן נכתבו מחקרים וספרים פופולריים על התקופה, אולם "ימי הכלניות" יצר ז'אנר ספרותי מקורי ובעל השפעה שהדיו נשמעים עד היום, למורת רוחם של חוקרים מהאקדמיה.

אחד הרעיונות שעלו בספר, ש"האידיאולוגיה הציונית התגלתה במידה רבה כפיקציה: ארץ ישראל לא יכולה להבטיח את קיומו של העם היהודי", התאים לרוח התקופה ונגע ונוגע ללב רבים עד היום. שגב הטעים בספרו שבתקופת המנדט שררו כללי משחק הוגנים יחסית ואורח-חיים בטוח ומוגן בקרב היהודים, הערבים והבריטים. השפעת דבריו מהדהדת בפירוש בספריהם החדרי שים של חגית קריק ואליה אתקין על המנדט.

אתקין וקריק הן שתי היסטוריוניות מאוניברסיטת חיפה, וספריהן הם עיבוד של עבודות דוקטורט שנכתבו באוניברסיטת תל אביב בעשוריים האחרונים. שתיהן השתתפו בפורומים שונים וקבוצות מחקר וקריאה שהוקדשו לחקר ימי המנדט, ושתיהן מציגות את מערכות היחסים בין הבריטים לנתיניהם היהודים והערבים, את חיי היום-יום של הבריטים והקהילות היהודיות והערביות, את ההוגות ואת יחסי השכונות והביטחון הטובים יחסית ששררו בין כל הצדדים, לפחות עד שנות הארבעים. אין לשכוח שעד שהתפרסם "ימי הכלניות" של שגב הדגיש המחקר ההיסטורי של תקופת המנדט, שעליו חלשה אז ההיסטוריונית אניטה שפי-רא, את "הספרים הלבנים", את פעילות המחתרות היהודיות, את מעשי הטרור של יהודים וערבים, את קבוצות המהגרים שהגיעו מאירופה, ובעיקר העלייה מגרמניה ופעילותם של ראשי המחתות הבריטיים (כנציבים העליונים), היהודים (כראשי ההסתדרות והסוכנות היהודית וההגנה) והערבים (כמופתי או משפחות מכובדות כאל-יחסיני ונשישיבי). בקיצור, היסטוריה פוליטית במיטבה. קריק ואתקין עוסקות בחיי היום-יום. אין זה מפתיע כי מסקנותיהן שונות מהמחקרים המסורתיים ויש לברכן על כך.

חגית קריק מתארת את חיי השיגרה של האנגלים, בין התהוות השלטון הבריטי ב-1918 לקריסתו בסוף שנות הארבעים. היא מציירת את חולשתם ואטימותם של האנגלים שלא הבינו דבר וחצי-דבר מההווה המקומית של הילידים והמהגרים המקומיים. עניינה הוא במרחב האפור של שיגרה יומיומית שבתוכו התגבשה הקהילה הבריטית המנדטורית והתעצבו זהויות ואורחות חיים של השולטים ומשפחותיהם. ספרה משתייך לזרם

היסטוריוגרפי אופנתי כיום, המזהה קולוניאליזם כמצב קיומי, פיסיומנטלי כאחד, בעל השפעה עמוקה על מבנה נפשם של כל מי שחיו תחת צלו בין שהשתייכו לקבוצות הילידים ובין לקולוניאליסטים עצמם, האנגלים, העומדים כאמור במרכז הספר. המחברת פורשת שורה ארוכה של התנסויות אישיות ומשותפות שגילמו את תנועתם המתמדת של החיים תחת שלטון המנדט בין קטבים של כוח וחרדה, שעמום וריגוש.

הבריטים, לדבריה, האמינו בסמכותם ובעליונותם. קריק מרגישה באינסוף דוגמאות את מאמצי השימור של סמכות ועליונות בכתיהם, בחפציהם, במועדוני הספורט והתרבות, בחגיגות דתיות ולאומיות, ומעל לכל בתפישתם את המורשת כנשענת על ניקיון, רפואה, טכנולוגיה ועליונות גזעית. כל אלו דרשו משאבים כלכליים ותרבותיים ותעצומות נפש של "פינה בשדה נכר". בראשית תקופת המנדט, טוענת קריק, עדיין שיוו הבריטים לנגד עיניהם חברה קולוניאלית קוסמופוליטית שמרכזה בירושלים עיר הקודש, אולם חזון זה התברר במהרה. היחסים הטעונים והניכור ההדדי בין השולטים לנשלטים הלכו והעמיקו עוד בשנות העשרים והחזון הקולוניאלי, שנועד בראשיתו לאחד בין קבוצות שונות בירושלים בין השאר גם מתוך מגמת פתיחות שאפיינה את האימפריה לאחר מלחמת העולם הראשונה, הלך ודעך. מוסדות ספורט ותרבות שהקימו הבריטים מתוך מגמה לאחד בין קהילות העיר נהפכו למובלעות בריטיות, מבצרי בטון שאליהם אנשים ספורים הצליחו או רצו לחדור. מגמות ההתברדות, שכאמור הלכו והעמיקו משנות השלושים, הוצדקו פעמים רבות בעיקרון האנגלי המקודש של "המשחק ההוגן", אך בעצם, כפי שכותבת קריק, הן היו גם תגובה טבעית למצב של איום וחולשה.

התכנסות הקהילה הבריטית לתוך עצמה הגיעה לשיאה באופן פיסיומנטלי במשך נסיגתה לתוך אזורי הביטחון בשלהי תקופת המנדט. אולם סימניה של התברדות על רקע מתחים פוליטיים ניכרו מוקדם יותר, כגון כשהוקמה ליגה נפרדת לקבוצות הכדורגל של הצבא והמשטרה לאחר פרוסום הספר הלבן של 1930, או כשאסר על הבריטים להתרועע עם ערבים או יהודים מחוץ למסגרת המקצועית. עם זאת, לצד מגמות ההתברדות מרגישה קריק (ואת-קין כפי שנראה בהמשך) כי במקביל התקיימו נקודות מפגש ומערכות יחסים מגוונות בין בריטים למקומיים. בריטים גרו בשכונות מגורים מעורבות ועבדו לצד מקומיים במשרדי הממשלה ובמשטרה. והיו מפגשים בחופי הים, בבתים הקפה ובמועדוני חברה אורחית. יחסים קוסמופוליטיים אלו, מציינת קריק, הגיעו לשיאם בימי מלחמת העולם השנייה. הבריטים ללא ספק הכירו בכך שהיהודים הם כוח מניע במודרניזציה באזור. הקידמה היהודית הונגדה פעמים רבות עם הנחשלות הערבית. מציאות זו עיצבה בקרב הבריטים רגשות מעורבים. הם לא הסתירו את הערכתם להישגי המפעל הציוני (בייחוד בתחומי ההתיישבות, החקלאות, הבריאות והחינוך) אך בדי-בבד הדגישו את מאפייניהם השליליים של המודרניזציה והתיעוש שהביאו היהודים מאירופה, בעיקר בתחום האדריכלות שבאה על חשבון אובדן המסורות המקומיות. ספרה של קריק מוטרף לשורה ארוכה של ספרים החוקרים את רוחה של התרבות הקולו-

ניאלית הבריטית ברחבי העולם והשפעתה לא רק על הילידים אלא אף על עיר המטרופולין, לונדון. פסק דינה על שלטון הבריטים בארץ מגיע בסוף ספרה בציטוט משנת 1947 מדברי הנציב העליון האחרון קניגהם, "בשל המצב הפוליטי הנוכחי ההכרחי [במאמציהם של הבריטים בפלשתינה] חסרה כעת, אולם הכרה בוא תבוא במהלך ההיסטוריה". כמעט שמונים שנה לאחר מכן נותנת חגית קריק לנציב ולבריטים את ההכרה בתרומתם לבניית התרבות והחברה המקומיים. מחזק זאת המוטו של ספרה, ציטוט משירו של רופרט ברוק, "אם יש איזו פינה בשדה זו שהיא לנצח אנגליה, שם יהיה גופה של אנגליה, נושמת את אוויר אנגליה, רחוצה בנהר רות, מבורכת בשמשות המולדת".

ספרה של אליה אתקין ממשיך את ספרה של קריק ומתרכז באזורי המגורים המעורבים של בריטים, יהודים וערבים. היא מתארת כיצד יהודים שכרו דירות וחדרים מערבים ולהפך, וכיצד בין יהודים שחיו בבתים של משפחות ערביות נרקמו יחסי קירבה ושכנות. יחסים כאלה התקיימו בעיקר באזורי העוני ובשכונות שהוקמו לפני תקופת המנדט, אם כי לא רק בהם. גם בשכונות שנבנו בתקופת המנדט התרחשו מפגשים יום-יומיים בין יהודים לערבים, כמו לצד בריטים ואירופאים אחרים. מדובר על מסחר משותף, מיומים עסקיים משותפים ותרבות בילוי. נעשה גם שימוש משותף של יהודים וערבים בדרכים, בעיבוד דקדקות בתחום השכונה ובבניית בתיה.

ואמנם השכונה עומדת במרכז ספרה של אתקין. ברוח גישת "המפנה המרחבי" המרגישה בעיקר מרחבים עירוניים ואינטראקציה וסכסוך בין היושבים בה, היא מציירת מפגשים של ילדים יהודים עם שכניהם הערבים כעניין שבשגרה, אם כי לעתים התעמתו עמם ולעתים שיחקו ושוחחו. בפרק מאלף על שכונות (לראשונה לדעתי דנים היסטוריונים ישראלים בסוג יחסים כזה), מראה אתקין כיצד זו נהפכה לרשת של תמיכה, ראשית בין משפחות יהודיות אך גם ערביות.

"שכונות אינטימיות", מושג שאתקין מאמצת

סמטה בצפת בימי המנדט הבריטי צילום: KLUGER ZOLTAN/לע"מ

מהחוויה של שכונות פועלים בצפון-אנגליה, יצרה אינטראקציות מאלפות שאפשר רק לחלום עליהן היום ביחסי שכונות במרחבים עירוניים כיום. למשל טקסי נטיעות משותפים של ילדים יהודים וערבים, או כיצד תושבת שכונת בורוכוב הסכימה לטפל בילדיה של שכנתה לדירה במשך ארבעת החודשים שבהם שהתה אצל בתה הבראה. אצל נשים רבות (רובן כאמור יהודיות, הגיבורות של הספר) נוצרה תחושה של שותפות גורל, שהיתה אולי יום-יומית וממשית יותר מכל טקסט, הכרזה או מאמר על שותפות גורל לאומית, עדתית ובין-עדתית.

פרק מרתק בספר עוסק ביחסי השכונות בשכונת בית וגן בירושלים. הדירות הצפופות אילצו את הידיים לשהות בחוץ במשך חלק נכבד מהיום, והדבר התבטא במשחקי הילדים אך גם בשחיה הממושכת בחנות המכולת ושוחות החולין עם המור כר, ובהתקבצות של נשים שטיפחו את עצמן והתלישו היטב רק כדי להתרועע זו עם זו. כל אלה עיצבו הוזהויות של תושבי ותושבות העיר וחיקו את תפישותן של השכונות כעולמות קטנים בתוך הערים. כל זה הוא מופת של מחקר דקדקני וחדשני בישראל. אתקין גם ממחישה את הצד הבעייתי שבשכונות. ההיכרות הקרובה עם שכנים בתנאים של מצוקת דיור, אבטלה ולעיתים גם מצוקת נפש, עוררה לא אחת זעם ואלימות, משפחת קלינמן לא יכלה לשאת את הטיפול של משפחת וקס בחיתולים המלוכלכים של תינוקם ואת הרגלי צחצוח השיניים שלה, ואילו דיירת מרחוב בלפור בחיפה שברה צנצנת ותרמוס של בני הזוג שהיו שותפיה לדירה, ורקע עליהם לכך לוך מבית הכיסא והכתה אותם עד זנב דם.

מסקנתה של אתקין דומה לזו של קירק ונימה של נוסטלגיה וחיבה עולה ממנה. כוחם של הרגלי היום-יום בשכונות קבע את מרחב הפעולה של התארגנות ודפוסים של שיתוף פעולה בתוך החברה היהודית ובינה לבין החברה הערבית והשלטון האנגלי. כקריק אף אתקין מרגישה שלקראת סוף שנות הארבעים החלו חבורות אלו להיפרד בסדרה של סכסוכים ועימותים.